

plazem. Teprve v devadesátých letech³² a počátkem tohoto století začínají se ve větší míře používat dvou-
radličné pluhly zvané »levňáky« se železným plazem. K většímu typovému rozšíření orebného nářadí dochází hlavně u středních a malých zemědělců teprve v období první republiky a hlavně po druhé světové válce.

Vedle zmíněných typů orebného nářadí udržoval se a dožíval ještě ve dvacátých letech tohoto století hák. Jeho dlouhá životnost na Valašsku spočívala v jeho praktickém použití, půdních podmínkách, tradici,

konservativností obyvatel a často i v důvodech sociálních. Tradice a pracovní zkušenosti při použití háku v zemědělství byly natolik silné, že je nebylo možno překlenout dotud, dokud se nezměnily podmínky ekonomiky malovýrobců a formy zemědělského hospodaření.

³² V Halenkově byl zaveden první dvouradličný pluh zv. levňák v devadesátých letech minulého století panem Černockým, který se sem přistěhoval z Hané. Sděлил Jan Žárský, Halenkov č. 176. — V Novém Hrozenkově byl zaveden v roce 1890—1892, L. Kunz, cit. práce, str. 16.

SALAŠNICKÉ USTÁJOVÁNÍ DOBYTKA A KOŠÁROVÁNÍ NA MORAVSKOSLOVENSKÉM POMEZÍ

JAROSLAV ŠTIKA

Zaslouženou pozornost četných etnografů, historiků, filologů a jiných badatelů poutá již po několik desetiletí otázka tak zvané valašské kolonizace. Etnografické bádání o tomto problému se nevyčerpává jen otázkou původu Valachů, průběhem kolonizace a etnickým složením Valachů, ale zaměřuje se na poznání způsobu života a práce valašského lidu, který podstatnou měrou ovlivnil lidovou kulturu celých Karpat a převážné části Balkánu.

Na západní Slovensko, Těšínsko a východní Moravu přišel tento lid koncem 15. a během 16. století. Valašská pastevecká kultura se tu rozšířila na moravské straně zvláště na Valašsku a Lašsku, na západním Slovensku především na Trenčínsku a Kysučích, s nimiž je úzce spjata slezské Jablunkovsko. V počátcích valašské kolonizace těchto oblastí byla tato kultura patrně téměř zcela jednotná, a teprve během čtyřsetletého vývoje se přes četné analogie dosti rozrůznila. Působilo na to etnické složení domácího obyvatelstva, s kterým se pastevci mísili, zvláštní hospodářský a společenský vývoj jednotlivých oblastí a odlišné přírodní a klimatické podmínky. Těmito vlivy vzniklo v pastevecké kultuře několik historických a etnických celků.¹ Kysuce a Jablunkovsko s vlivy polského etnika, severní Valašsko (Rožnovsko a Vsacko) a Lašsko, a konečně jižní Valašsko (Valašskokloboucko) a Trenčansko, kde odlišnost salašnické kultury byla kromě zvláštních přírodních pod-

mínek (nízký kopcovitý terén, teplejší podnebí) způsobena patrně poněkud odlišnou kolonizační vlnou ze středního Slovenska.

Výkladový materiál tohoto pojednání jsou založeny hlavně na materiálu z moravského Valašska, jehož severní a jižní část představují dva základní typy salašnictví na celém moravskoslovenském pomezí.

Salašnictví celé oblasti, která je nejzápadnějším výběžkem valašské kolonizace, nedosáhlo hospodářského významu salašnických oblastí východnějších,² též tradičního materiálu se dnes zachovalo zde méně. Tento nedostatek je vyvážen množstvím materiálu literárního a archivního, který zvláště na Valašsku umožňuje vyřešit nejen otázku příchodu pastevců a osvětlit jejich právní postavení a hospodářský význam, ale též rekonstruovat způsob života a práce valašských pastevců v minulosti.

Typickým rysem salašnictví karpatské oblasti je ustájení a pasení dobytka na horských salaších, kde se nadojené mléko zpracovává ve speciální mléčné produkty. Tím se salašnictví liší od nížinného chovu ovcí, kde jsou ovce ustájeny stejně jako ostatní dobytek ve stáji při usedlosti a pasou se na týchž pastvinách jako dobytek hovězí; mléčným výrobkům se tu věnuje jen velmi malá pozornost. Předmětem této studie je salašnické ustájení dobytka a košárování, t. j. vyhnojování pastviny, louky nebo pole postupným přesouváním ohrady pro ovce.

Těmto otázkám se dosud věnovala jen nevelká pozornost. O ustájení ovcí a košárování se dovidáme jen z povšechným popisů života na salaši. Důkladněji se zabýval tímto thematem L. Sawicki,³ který si na Valašsku povšiml dvou rozdílných konstrukcí košáru a správně spojil rozvoj košárování se zemědělským podnikáním. Nikdo se však dosud nepokusil podat vývoj salašnického ustájení dobytka a též otázka významu košárování v jednotlivých údobích nebyla dosud řešena. Rozborem jednotlivých druhů košárování na Slovensku se zabýval W. Kubijowicz.⁴

¹ Etnografické rozčlenění se shoduje s historickými poznatky J. Macúrka (K dějinám valašské kolonizace v jiho-východní Moravě do r. 1618. Valašsko V, 1956, str. 29; Valaši na severovýchodní Moravě a jejich vztahy k Těšínsku, Polsku a hornímu Slovensku. Slezský sborník, 53, 1955, str. 161).

² Viz W. Kubijowicz: Typy pastierského života na Slovensku. Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, XXXIV, 1930, str. 106.

³ L. Sawicki: Almenwirtschaft und Hirtenleben in der Mährischen Walachei. Zeitschrift für österreichische Volkskunde, XXI, 1915.

⁴ Viz práce citovaná v pozn. ².

Salaš s košárem na J. Nigriniho speciální mapě knížectví těšínského z r. 1724

Ve své studii však nezpracoval vývoj košárování, nýbrž ukázal jen na různé využití košárování začátkem našeho století.

V následujícím článku se pokusím osvětlit některé problémy, které dosud nebyly řešeny. Studie má tři části. V první popíši salašnické stáje a ohrady, v druhé se pokusím postihnout vývoj ustájování a košárování, v závěrečné části podám výklad vývoje salašnických hospodářských staveb.

Zvláštnost ustájování ovčích dobytka na salaších je určována mnoha podmínkami: sezónním charakterem podnikání, otužilostí ovci, závislostí na místním stavebním materiálu, t.j. na dřevu z blízkých lesů, uzpůsobením pro dojení, v minulosti ochranou před dravou zvěří, v posledních dvou stoletích sepeřím s horským zemědělstvím a konečně souvislostí se salašnickou kulturou v Karpatech a na Balkáně.

Základní stáj či spíše ohrada pro ovce je »košár«.⁵ Funkce košáru a možnosti jeho stavby jsou ve všech salašnických oblastech v podstatě stejné, proto se základní tradiční forma způsobu konstrukce košáru, jeho půdorys i názvy v mnohém shodují.⁶ V celé karpatské a balkánské oblasti nacházíme však několik typů konstrukce a půdorysu košáru, v posledních dvou stoletích i několik typů ovčích chlévů. Stejně je tomu i na našem území — v pohraniční oblasti moravskoslovenské. Nacházíme tu košáry elipsovitého, kruhového a obdélníkového půdorysu. Ještě více je druhů konstrukce košáru. Tato nejednotnost není jen záležitostí teritoriální, i když přírodní poměry jednotlivých oblastí jsou tu jistě důležitým činitelem. Hojný materiál přesvědčivě dokazuje, že způsob konstrukce, půdorys a funkce košáru se měnily též během svého vývoje. Nejvíce přeměn se událo v období kolem poloviny 19. století. Kromě změn tvaru a konstrukce košáru se v tomto období setkáváme

s novou, dříve nepoužívanou formou ustájení ovcí — s ovčimi chlévy, a dále s rozvojem zvláštní vyhovovací techniky — s košárováním.

I.

Košáry do poloviny XIX. století.

Zprávy o existenci košárů máme již z počátku valašské kolonizace popisované oblasti. O »podrubaných« nebo na cizí pastvině postavených košárech na Čadecku se jedná v přípisech stran sporu o hraniční pastviny v 16. století,⁷ o košárech mluví poddani při výsledku před hraniční komisí r. 1556—1560 na Hukvaldsku,⁸ a r. 1590 na Vsetínsku.⁹ Tyto zprávy svědčí jen o existenci košárů; s popisem nebo s vy-

⁵ V popisované oblasti označuje se ohrada pro ovce těmito termíny: »košár« (Valašsko), »košor« (Těšínsko), »košlar« (západní Slovensko).

⁶ V Karpatech i na Balkáně ovce v košárech nocují, ráno se přehánějí otvory v příčné stěně (»strunky«), kde je pastevci vydojují; z pastvy se do košáru přihánějí před polednem, odpočívají zde přes polední horko, pak se stejným způsobem vydojují a ženou se na odpolední pastvu; naposled se ovce dojí při večerním příchodu do košáru. — Termín »košár« (též »košara«) je rozšířen u všech balkánských a karpatských národů (viz D. Cránjalá: Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku. Praha 1938, str. 319).

⁷ J. Macúrek: K dějinám valašské kolonizace v trenčanské stolici. Valašsko, III, 1954, str. 23; J. Macúrek: Valašské osídlení na Kysucku-Čadecku a jeho souvislost s Těšínskem (v 16. a 17. století). Slezský sborník, 52, 1954, str. 477.

⁸ J. Macúrek: Ještě k otázce počátků valašské kolonizace na Hukvaldsku. Slezský sborník, 54, 1956, str. 87.

⁹ J. Macúrek: K dějinám valašské kolonizace v trenčanské stolici, str. 23.

Plátek (»lésa«) z »košínového« košáru z Červeného kameňa, Trenčiansko — Foto Štika 1955

obrazem košárů se setkáváme až v století 18., s podrobnějšími zprávami až v 1. polovině 19. století. Nejstarším svědectvím o tvaru, konstrukci a umístění košáru je vyobrazení salaše z Kysúc na Nigriniho mapě Těšínska z r. 1724,¹⁰ další zprávy jsou z Valašska: z r. 1794¹¹ a 1848¹² popis salaše na Rusavě, z r. 1808 popis salaše na Dušné u Vsetína,¹³ z téže doby Gallašova zpráva o salaších radhoštských.¹⁴

Na všech těchto salaších byly oválné nebo kruhové nepřenositelné košáry, které buď obklopují kolibu nebo jsou s ní spojeny. Na vyobrazené kysucké salaši z r. 1724 a na rusavské salaši z r. 1848 byly košáry spojeny s boční stěnou koliby, na vsacké salaši z r. 1808 a na rusavské salaši z r. 1794 obklopoval košár kolibu, podle Gallašovy zprávy a radhoštských salaších stál stálý košár poblíž koliby na místě zvaném »košářisko«.

Méně zpráv je o konstrukci košáru. Košár vyobrazený na Nigriniho mapě je sestaven z hontů nebo

¹⁰ J. Nigriniho speciální mapa knížectví těšínského z r. 1724; vyobrazená salaš je umístěna na slovensko-těšínských hranicích.

¹¹ J. K. Jurende: Die Sallaschen auf dem Berge Jawornik des östlichen Mährens. Redlicher Verkündiger, 1814, str. 71—73. (Článek pochází z r. 1794.)

¹² D. Sloboda: Ze života Valašského. Týdeník, 16. III. 1848, str. 81.

¹³ J. K. Jurende: Salaschen in Mähren. Mährischer Wanderer, 1811.

¹⁴ K. Kadlec: Jos. Heřm. Gallaše ztracený spis o Valaších v kraji Přerovském, ČL XV, 1905, str. 172.

¹⁵ Tamtéž, str. 172.

¹⁶ Jedinou, a to ještě neprůkaznou zprávu jsem našel v článku A. Maniaka (Die mährischen Walachen. Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens. G. Wolny, Brno 1826, str. 265), kde autor píše, že v zimě zůstanou stáje a koliba opuštěné.

¹⁷ J. H. A. Gallaš: Krátký opis hory Radhoště, jeho salaší a bydlejších na něm Valachů, pravých Arkádů moravských. Romantické povídky. Praha 1941, str. 210.

¹⁸ Viz blíže v tomto článku na str. 67.

polosloupů, zatlučených těsně vedle sebe a řídce opletených pruty. O ostatních košárech se dovídáme, že byly pevně upleteny z proutí a klestí.

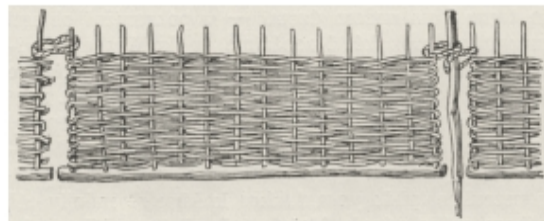
Kromě dokladů o pletených nepřenositelných košárech s kruhovým nebo oválným půdorysem nacházíme do poloviny 19. století též jednu zprávu o přenosném obdélníkovém košáru. Zpráva pochází z pera J. H. A. Gallaše, jenž na radhoštských salaších našel kromě pevného nepřenositelného košáru i druhý typ, o kterém psal, že je to »z proutí tím způsobem upletená, asi pět střeovic vysoká ohrada, že se její strany z jednoho místa na druhé, když tak pohodlí a potřeba žádá, přeložiti mohou. Pozůstáváť z mnohých na způsob košín pletených částek, kteréž se na pevných do země vtlučených kolův upevňují a zase rozebrati mohou«. ¹⁵ Tento typ konstrukce a půdorysu košáru, všeobecně rozšířený až v druhé polovině 19. století, svou konstrukcí a způsobem spojení jednotlivých dílů připomíná jihovalašský a trenčanský »košínový« košár.

V žádném z uvedených zpráv není ani zmínky o nějakém ovčím chlévě.¹⁶ Je pravděpodobné, že nejde o opomenutí autorů; na těchto salaších ovčí chlév totiž vůbec nebyl, jak to konečně vyplývá i z poznámky J. H. A. Gallaše: »Toto takové salašování trvá až do sv. Václava, kdy se zase ovce přesazují, a do vsí domů do svých zimních ovčírů ženou; neb na salaších ostávají chudátka ustavičně pod širým nebem, poněvadž košár, kdež přenocují, nižádnou střechou opatřen není.«¹⁷ Ustájování ovcí jen v nekrýtených košárech bylo ostatně i v Karpatech a na Balkáně časté i v našem století.

Košáry od poloviny XIX. století.

Zatím co dříve byl přenosný košár obdélníkového tvaru výjimkou, po polovině 19. století se stal výjimkou košár nepřenositelný. Košáry byly přizpůsobeny stálému přenášení — košárování.¹⁸ Stěny košáru byly sestaveny z většího počtu plátek, stěnou z plátků byla vytvořena též přehradná stěna, rozdělující košár na dva čtyřúhelníky, podobné čtverci.

V menší části košáru, zvané na Valašsku »honěnica« nebo »hoňárna«, v Nedašově Lhotě »naháňka«, na Těšínsku »holadnica«, na Kysucích »strunka«, se shromáždily ovce před dojením, do větší části, zvané na Valašsku »dojárna«, na Kysucích »košiar«, odcházely vydojené ovce. Přehradná stěna byla sestavena z několika krátkých dílů tak, aby mezi nimi zůstalo několik 70—100 cm širokých mezer, zvaných nejčastěji »strunga«. Počet »strung« se řídil počtem do-

»Lésa« — díl »košínového« košáru z Valašskokloboucka a Trenčanska. (Po stranách dva způsoby spojení »lésa«) — Kreslil K. Langer

jičů na salaši. — Vyskytla-li se na nově košárovaném místě nějaká překážka, na př. »hromadisko«, t. j. hromada kamenů, vyklizených z pastviny, ráztoka, bažina a pod., nedodržel se obdélníkový půdorys košáru a vhodným sestavením »brank« se pastevci při stavění košáru překážce vyhnuli. Jedné branky v rohu košáru se používalo jako vrat (na Hrčavě »glovní vrata«).¹⁹

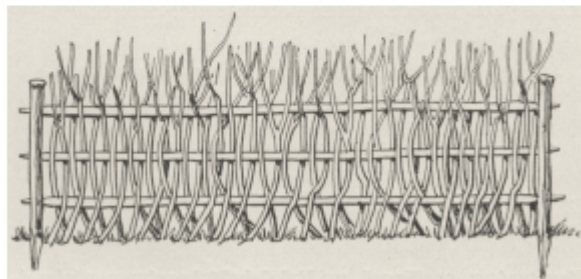
Jednotlivé díly košáru byly pro zpevnění svázaný mezi sebou houžví (»hůžvů«), spletenou ze smrkových nebo březových větví, v nižších polohách z vrbového prutu. Nejhojněji se užívala houzev ze smrkové větve. Před zpracováním se nahřála nad ohněm nebo napařila nad kotlem, potom se stočila do kruhu a opletla tenkými větvičkami, odbočujícími z osy větve.

V popisované oblasti se po polovině 19. století používalo tři základních konstrukcí přenosného košáru.

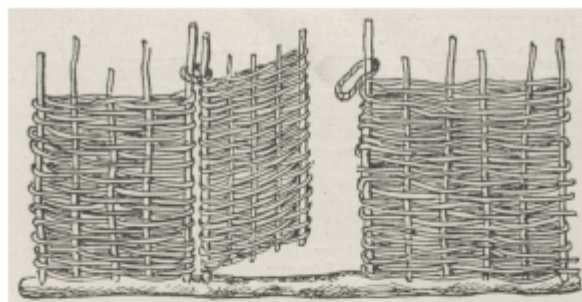
V jižní části oblasti — na Trenčansku a Valašskokloboucku — byl rozšířen »košínový« košár, v severní části oblasti nacházíme »tyninový« košár, v našem století se užívalo v severní i jižní oblasti nejvíce košáru žerdového.

Jihovalašský a trenčanský »košínový« košár byl sestaven z deseti až dvaceti dílů (košín), zvaných »lésy«. Základ těchto »lés« tvořily tenké lískové hůlky, zvané »podusky«, kolmo zapuštěné do ráhna, ležícího na zemi. Pevná kostra »lésy« byla hustě horizontálně opletena lískovými pruty nebo březovými větvemi, zbavenými postranních větviček. »Podusky«, vysoké 110—130 cm, se zarazily do dř, hlubokých 5 cm, které se v ráhne vyvrtaly nebo zezem v vzdálenosti 10—20 cm od sebe. — »Lésy« se upevňovaly a spojovaly v jednu stěnu dvěma způsoby. Fodle prvního způsobu spojovaly se houžví krajní hůlky »lés«. Ty byly na rozdíl od ostatních »podusek« vyšší, a nebyly do ráhna zapuštěny, ale procházely otvory na koncích ráhna 15—20 cm do země. Podle druhého způsobu vbíjela se do země v místě spoje dvou »lés« silná tyč, která se dvěma houžvemi spojila s krajními »poduskami«. Někdy se oba způsoby kombinovaly — druhého způsobu se používalo jen na rohovém spojení stěn košáru. — Jako vrat pro vyhánění a přihánění ovcí se užívalo jedné »lésy« nebo jen malé »branky na sovu«, t. j. vrátek ve středu »lésy«, vzniklých ze šesti nebo sedmi »podusek«, nezapuštěných do spodního trámce. První »poduska« těchto vrátek se nahoře i dole otáčela v dřevěném oku, zvaném »sova«.

Druhý konstrukční typ košáru, »tyninový« košár, byl rozšířen ve všech popisovaných krajích, ležících na sever od Valašskokloboucka a Trenčanska. Jednotlivé díly tohoto košáru, nazývané na Těšínsku »krzas-

Díl »tyninového« košáru z »mládek« — Kreslil K. Langer

Vrátka v »košínovém« košáru — Kreslil K. Langer

la«, na Valašsku »branky«, byly sestaveny ze tří tenkých žerdí, položených horizontálně nad sebou; nazývaly se »brliny« nebo »žerdky«, »žrdky«, »dýlce«. Žerdě byly zapuštěny oběma zašpičatělými konci do otvorů vyvrtaných v postranních sloupcích. Celá »branka« byla 3—4 m dlouhá a 120 cm vysoká. Zašpičatělé postranní sloupce se zatloukly »paliců« (dřevěným kyjem) do země; kde byla půda kamenitá, prorazila se železným sochorem, zvaným na Rožňovsku »braštan«. — Žerdě košáru byly vertikálně spleteny. K proplétání žerdí se užívalo »tyniny« — tenkých, asi 3—7 cm širokých štíp (»ščípy«, »ščamby« — Val. Bystřice, »dřínky« — Hovězí), vysokých asi 110 cm, nejčastěji jedlových nebo smrkových. Jinde se k proplétání užílo jedlových větví, lískových hůlek nebo tyčoviny z mladých jedlí, smrků a modřínů (»mládečky«, »mlaď«, »mladina«, »mládky« — Vsacko), zbavených větví. Štípy, větve nebo tyčovina se vplétaly mezi žerdě tak, aby střídavě svíraly prostřední žerd jednou z vnější, po druhé z vnitřní strany.

V našem století je v celé oblasti nejrozšířenější žerdový košár; od předchozího »tyninového« košáru se liší především tím, že žerdě »branky« nejsou spleteny. »Branka« tohoto typu je obvykle delší (až 5 m), též žerdí bývá o jednu nebo i o dvě více než u košárů »tyninových«. »Branka« bývá vyztužena jednou nebo dvěma úhlopříčně nebo vertikálně přibitými tyčemi nebo latěmi.

Kromě těchto tří základních typů konstrukce přenosného košáru se ojedinele užívalo i některých jiných. S odlišnou konstrukcí se setkáváme u středních příčných stěn. Tak na př. příčná stěna jihovalašského košínového košáru se nesestavovala z pletených »lés«, ale užílo se zde konstrukčně podobné stěny; tvořily ji horní a dolní horizontálně ležící ráhna,²⁰ zapuštěná do dvou sloupců, jejichž zašpičatělé konce se zatloukly do země tak, aby spodní ráhno leželo až na zemi. Výplň mezi těmito dvěma trámi tvořily »podusky«, jejichž konce byly upevněny v otvorech, navrtaných v obou ráhnech. »Strunky« v této stěně se vytvořily obvyklým sestavením dílů košáru nebo častěji vynecháním několika »podusek«. Ojedinele (Mirošov u Valašských Klobouk) bývá z těchto

¹⁹ I. Stolařík: Hrčava (v tisku).

²⁰ Na fotografii ve studii L. Sawického *Almenwirtschaft und Hirtenleben in der Mährischen Walachei* (zvl. otisk z *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, XXI, 1915, str. 25, obr. 2) vidíme, že touto příčkou procházelo ještě střední ráhno.

Díl »deskového« košáru — Horní Vsacko — Kreslil K. Langer

dílů složen celý košár. — V našem století se na Horním Vsacku rozšířila i desková konstrukce košáru. Do země se zatloukly ve vzdálenosti 180 cm od sebe tři sloupky, mezi které se zasunulo 4—5 čtyřmetrových desek tak, aby sloupky byly svírány střídavě z vnitřní a vnější strany košáru.

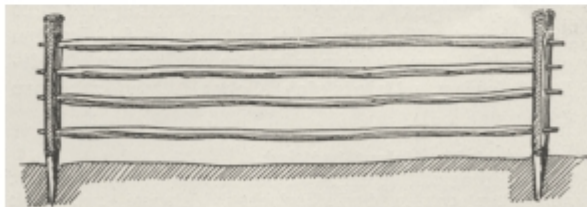
Jen ojediněle se v druhé polovině 19. století užívalo nepřenosných kruhových košárů, velmi podobných košárům »košínovým«. Na rozdíl od nich byly tu hůlky zapuštěny — stejně jako u stálých košárů do poloviny 19. století — přímo do země, byly pevnější a mnohdy více vzdáleny od sebe než u přenosných »lés«. Propletení nebylo tak pečlivé; kromě březových větví a lískových prutů se užívalo i bukových větví. S podobným způsobem konstrukce se setkáváme u ohrad kolem polí na Valašskokloboucku a Trenčansku dodnes.

Ovčí chlévy.

Na většině salašů nacházíme od poloviny 19. století i chlév pro ustájení ovcí. Zavíraly se do něho ovce za deštivých nebo chladných nocí na začátku a na konci pastevního období (květen—září), přiháněly se sem ovce při bouřce nebo při květnových sněhových přeháňkách.

V popisované oblasti rozeznáváme tři základní druhy ovčích chlévů: jednospádové nadkrytí na sloupech, zv. pajta, chlév s pletenými stěnami a s lehkou dvojspádovou střechou, a konečně chlév srubový.

Základ ovčí »pajty«, podradhoštskými salašníky zvané »bašta«, tvořily 2—3 řady rozsoch, podpírajících jednospádovou střechu. Rozloha pajty závisela na počtu chovaných ovcí. Tak na př. radhoštská »pajta« zabírala začátkem našeho století 70—80 m². Její nosnou část tvořily tři řady postupně se snižujících »soch«.²¹ V jedné řadě stály tři až čtyři »sochy«; první byla vysoká asi 230 cm, nejnižší 110 cm. Na těchto třech řadách »soch« ležely podélně tři trámce, přes ně napříč lehčí trámce a laty, na nich šindelová nebo odkorková krytina, někdy jen stromová kůra. Boční stěny »pajty« tvořily buď »branky«

»Branky« »žerďového« košáru — severní část moravskoslovenského pomezí — Kreslil K. Langer

Díl »branka«, »krzasto« »tyninového« košáru ze štip — Kreslil K. Langer

žerďového košáru, nebo se žerďky přibily přímo na »sochy«. Jedné »branky« se užívalo na boční straně jako vrat. Žerďe se připevnilly též na prostřední řadu »soch«; tím se — podobně jako u košáru — vytvořila přehradná stěna, v níž ustály úzké otvory — »strunky« — pro dojení ovcí.

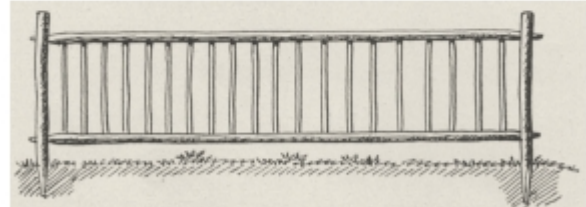
Méně rozšířen byl druhý typ ovčího chléva — pletený ovčí chlév s dvojspádovou střechou. Půdorys a konstrukce stěn tohoto chléva byly stejné jako u přenosného »košínového« košáru: stěny byly sestaveny z »lés« v obdélníkovém půdorysu. K tomuto základu přibyla lehká dvojspádová střecha, jejíž krovy se připevnilly k přečnávajícím »poduskám«. Jako krytiny se užívalo stromové kůry, »četiny« (jedlových nebo smrkových větví) nebo žitné slámy. I tento chlév byl v polovině přehrazen příčnou stěnou se »strunkami«. Tento typ ovčího chléva byl rozšířen v druhé polovině 19. století na Valašskokloboucku a Trenčansku.

Třetím typem ovčího chléva je čtyřstěnná roubená stáj, podobná nízké srubové kolibě, ovšem mnohem prostornější. Označuje se nejčastěji termínem chlév nebo ovčírna, jindy přesunutím významu též pajta, koliba nebo košár. V popisované oblasti se zachovalo mnoho forem tohoto typu ovčího chléva. Nejčastěji je to nízký srub o dvou nebo o třech věncích trámů, hodně prostorný, s nízkou šindelovou střechou, sahající někdy až na zem. Téměř celou štitovou stěnu chléva zabírají široká vrata pro vhanění a vyhánění stáda.

Zvláštním způsobem byly upraveny chlévy na »stánských« či »letoviskách«, t. j. horských pastevních hospodářstvích, kam se na léto vyhání kromě ovcí i dobytek hovězí. Chlév zde byl přizpůsoben ustájení krav — srub byl o mnoho vyšší než u chléva ovčí-

²¹ »Socha« — rozsocha, sloup se samorostlými vidlicemi. Někdy (jako na př. v Bylnici) nahradila sochu sřezaná lípa nebo jiný strom, rostoucí na místě stavby »pajty«.

²² V paměti nejstarších usedlíků této oblasti se zachovala nejasná vzpomínka na vyplétaný ovčí chlév oválného půdorysu. Půdorys a konstrukce stěny tohoto chléva byly stejné jako u nepřenosného košáru z této oblasti.

Konstrukce, používaná na Valašskokloboucku u přehradných stěn košáru — Kreslil K. Langer

»Pajta« ze severního Valašska — Kreslil K. Langer

ho, po bočních stranách byly umístěny žlaby. Ojedinele tu nacházíme i kamenné ovčí chlévy.

Zajímavou kombinací byl ovčí chlév, spojený se stálým košárem; našel jsem jej ojedinele jen v Pulčíně a Jaseně. Chlév nebyl uvnitř přehrazen, »strungu« nahradily dveře ve stěně mezi srubem a ohradou — košárem. Ohrada byla obvykle oválného půdorysu. Při ranním dojení procházely ovce dveřmi (které tu sloužily jako »strunga«) z chléva do košáru, večer naopak. Podobně se podle L. Sawického²⁵ upravily chlévy na »stániskách«, když pro stádo ovcí, které při etapovém výstupu vystřídalo hovězí dobytek, prostor chlévů nedostačoval.

V této první části příspěvku byl podán vývoj salašnických ohrad (košárů) a chlévů ve dvou etapách — do poloviny 19. století a po polovině 19. století. V první etapě byly ovce ustájovány v pevných nepřenositelných košárech o kruhovém či oválném půdorysu. V druhé etapě byly kruhové nepřenositelné košáry nahrazeny přenosnými košáry obdélníkového půdorysu. Kromě košárů užívalo se k ustájování ovcí v této etapě i ovčích chlévů. Tento dvojitý odlišný způsob ustájování ovcí souvisí především s rozšířením speciální vyhnojovací techniky — košárování.

II.

Košárování

Na stáří košárování v naší oblasti můžeme jen usuzovat na základě zpráv z jiných oblastí a na základě rozboru společensko-hospodářské situace. Na archaičnost této techniky ukazuje existence přesouvatelých košárů v celých Karpatech; košárování bylo známé pod termínem »rouhování« v Čechách už v 16. století,²⁴ na Moravě se začala tímto způsobem vyhnojovat vyčerpaná pole po třicetileté válce, jak o tom svědčí usnesení moravských stavů z r. 1651.²⁵ Bylo tedy košárování na Valašsku a v ostatních oblastech na moravskoslovenském pomezí v 17. století patrně známé, třebaže z této doby a též ani z doby předešlé nemáme dosud žádnou zprávu o jeho užívání. Podle mnohých faktů a souvislostí lze soudit, že se ho užívalo jen velmi omezeně.^{25a}

Nepravděpodobné je užívání košárování zvláště v době příchodu a rozšíření²⁶ valašských pastevců na moravskoslovenském pomezí. Ve zprávách z počátečního období valašské kolonisace jsou valašští pastevci označováni jako neusedlý pastevecký lid, přijímaný a vypovídáný z dominikálních lesů a pastvin.²⁷ Valaši pásli svá stáda v »zadních« horách, daleko od zemědělských usedlostí. Ve snaze o rozšíření pastevní plochy pronikali i do hor na cizích dominích; byli v tom podporováni feudály, kteří využívali této expanse k rozšíření panství.²⁸ Na cizím území se udrželi někdy jen několik týdnů.²⁹ — Polokočovný nezemědělský charakter prvých pastevců, závislost na přijetí na dominium, velká vzdálenost od zemědělské oblasti, stálé boje, zábory a vypalování salaší v hraničních horách ukazují na to, že se patrně nekošarovaly pole ani louky, neboť byly příliš vzdále-

²⁵ L. Sawicki: *Almenwirtschaft und Hirtenleben*, str. 30.

²⁴ V. Černý: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930, str. 135; J. F. Rauble: *Hospodářská kniha pro všeobecná naučení*. Praha 1833, str. 57; V. Kurz: *Chov selské ovce v Čechách podle historických zpráv*. Praha 1934. — Rouhováním, zvaným též »firch«, vyhnojoval se zvláště úhor. Přenosná ohrada pro dobytek se tu nazývala »rouh« nebo »stavadi«.

²⁵ D'Elvert: *Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation des 30-jähr. Krieges und der Umgestaltung Mährens im 17. Jahrhunderte* (Schriften, XVI, Brünn, str. 613).

^{25a} Celá karpatská a balkánská oblast se v minulosti dělila v podstatě na horské pásmo, kde se košárování téměř neužívalo, a na níže položené kopcovité pásmo, kde se košárování užívalo v trojpolním hospodářském systému na vyhnojování úhoru. Není vyloučeno, že košárování úhoru bylo starou technikou, užívanou již před příchodem valašských pastevců. V obou pásmech mělo košárování samostatný vývoj. (Srov. L. Földes: *A juhtartás tipusai és épitményei a Kárpátmedencében. Néprajzi közlemények II.*, 1957, str. 149—151.)

²⁶ Doba rozšiřování valašských polokočovných pastevců — konec 15. až začátek 17. století (viz J. Macúrek: *Ještě k otázce počátků valašské kolonisace na Hukvaldsku*).

²⁷ Viz L. Ulčák: *Valašská daň na hukvaldském panství před 30letou válkou*. *Časopis pro dějiny venkova*, XXII, 1935, str. 17.

²⁸ J. Macúrek: *K dějinám valašské kolonisace v trenčanské stolicí*, str. 10.

²⁹ J. Macúrek: *Valašské osídlení na Kysucku-Čadecku*, str. 479.

Chlév na »stánisku« na Rakošovém, Karolinka u Vsetína
— Foto Jerábek 1956

ny od pastvin pastevců, a že se neužívalo ani pastvinného košárování, neboť výtěžek takového košárování — kositelná tráva — se získal až v druhém a třetím roce po vykošarování, čehož pastevci při své tehdejší nestálosti většinou nemohli využít. Seno tehdy nebylo v době zimního ustájení nejdůležitější píce. V historických zprávách ze 16. století čte-

³⁰ J. Macúrek: K dějinám valašské kolonizace v trenčanské stolici, str. 23; »jaseň« = jasanové větve.

³¹ Mitassovi, obyvateli rožnovského, dovoleno oficiárem panství vsetínského rubat »četinu« ». . . s takovou výminkou, aby na jedlech vrchy nerubal, než toliko četinu pokud klučňů dosáhne, pro ovce oblamal, ovce své zimoval«. (Blíže neoznačený výpis z archivu vsetínského panství z konce 17. století. — Váلكova pozůstalost, odd. Osídlení, Okresní archiv Vsetín.)

³² J. Macúrek: Ještě k otázce počátků valašské kolonizace, str. 88.

³³ F. Nesvadba: Východomoravské velkostatky biskupství olomouckého v době rozmachu feudálních řádů, rpk. disertační práce, str. 56.

³⁴ J. K. Jurende: Salaschen in Mähren. — Místo, na kterém stál po celý rok košár, se na podzim po vyvezení hnoje oselo obilím.

³⁵ Z. Holub—Pacewiczowa: Osadnictwo pasterskie i wędrowniki w Tatrach i na Podtatru. Kraków 1931, str. 16 a 104. — B. Kopczińska—Jaworska: Gospodarce podstawy pastierstwa Tatrzańskiego. (Rukopis z r. 1957, str. 66.)

³⁶ Viz str. 66.

³⁷ Na vsetínském panství to byla v druhé polovině 18. století jedna desetina chovaných ovcí. (Okresní archiv na Vsetíně, archiv panství vsetínského, inv. č. 441.)

³⁸ V obcích Ústí a Lhotě u Vsetína, v kterých se chovalo více než 600 ovcí, zůstávaly všechny ovce přes léto ve vesnici. (Tamtéž.)

^{38a} Tento názor je v domnělém rozporu s vývojem košárování v některých jiných oblastech, jako na př. v Čechách nebo v níže položených oblastech na Slovensku. V těchto oblastech bylo košárování bezprostředně spojeno s extenzivním zemědělstvím (ovčák se tu nazýval »polní mistr«) a zaniklo zároveň s trojpolním zemědělským systémem. Salašnický způsob chovu ovcí v naší oblasti se však ve větší míře spojil se zemědělským podnikáním až v době úpadku chovu ovcí na horách po polovině 19. století. Využití košárování v naší oblasti se v minulosti od nížinného košárování lišilo též tím, že v hornaté části moravskoslovenského pomezí, t. j. v oblasti, kde bylo salašnictví nejvíce rozšířeno, se neužívalo trojpolního zemědělství (nesily se oziminy). — Problémy týkajícími se salašnictví a košárování se zabývá také rumunský badatel Tiberiu Morariu v knize: Vieța pastorală Munții Rodnei. București 1937. Autor bohužel řeší tyto otázky jen z hlediska geografického a zcela opomíjí historický vývoj salašnictví a košárování.

me o rubání »jaseni« pro ovce,³⁰ o rubání jedlové »četiny« pro zimování ovcí,³¹ o rubání »mele« (jmelí) v lese pro dobytek,³² o vyjednávání frýdeckých Valachů s vrchností, aby jim dovolila »v lesích na rovinách času zimního pásti« za vysokou částku 300 zlatých.³³

Můžeme tedy pro toto období předpokládat ustájení ovcí v nepřenositelných košárech, patrně stejných jako ve století 18. a v první polovině 19. století. Fevné stěny košáru chránily před nepohodou a dravou zvěří, připomínanou v četných zprávách až do konce 18. století. Při přechodu na nové místo se košár nepřenášel, ale zřídil se z nového materiálu.

O něco lepší podmínky pro košárování nastaly po třicetileté válce, kdy ovce vlastnili téměř všichni usedlíci ve vesnici. Přesto však nemáme až do začátku 19. století žádnou zprávu o košárování. Je též pravděpodobné, že ani tehda nebylo košárování příliš rozšířeno. Souviselo to především s feudální drzbou půdy, zvláště pastvin, a s feudální praxí najímání pastvin poddaným. Nevelké dolinné rustikální a obecní pastviny, právě tak jako úhory a louky po senoseči, stačily jen pro hovězí dobytek a jen pro nepatrnou část ovcí. Horskou půdu v blízkosti vesnice, vhodnou pro horské zemědělství, vrchnost pronajímala pasekářům, zbyly tedy na velkou většinu salaši i v tomto údobí pastviny a lesy v »zadních« horách, vzdálených od polí a luk vhodných pro košárování.

Hnůj, nakupený za delší dobu ve stálém košáru, se buď rozdělil mezi »míšaniky«³⁴ (t. j. majitele jistého počtu ovcí, chovaných na salaši), kteří si svůj díl hnoje odvezli na svá pole, nebo na místech se špatným komunikačním spojením zůstal na místě nevyužit, jak tomu bylo u vysokohorských salaši na kamenitých halách v Tatrách ještě i v našem století.³⁵

O nepřenositelných kruhových košárech z této doby pojednávají již uvedené zprávy několika autorů.³⁶

Nevelký díl³⁷ ovcí zůstal přes léto ve vsi. Tak tomu bylo zvláště u níže položených obcí, které neměly rozsáhlých horských pastvišť.³⁸ Zde je možno předpokládat využívání ovčího hnoje košárováním, přímých dokladů o tom však nemáme.^{38a}

Přelomem ve vývoji salašnictví, zvláště ve vývoji salašnického ustájení a košárování, byla polovina 19. století. Pro vývoj ustájení a především pro vývoj

Ovčí chlév z Valašskokloboucka — Kreslil K. Langer

košárování byla z hospodářských přeměn nejdůležitější postupná likvidace extenzivního zemědělského hospodaření, která v popisované oblasti proběhla ve čtyřicátých až osmdesátých letech 19. století. V zaváděném intenzivním zemědělství mělo velikou úlohu vyhnojování polí, jímž se nahradilo dřívější úhorování; též v řízeném pícninářství, které je součástí střídavého zemědělského systému, se začínalo užívat vyhnojování. Rychle vzrůstal počet hovězího dobytka, pro který bylo nutno zajistit velké množství sena. Tyto hospodářské přeměny způsobily, že se košárování stalo důležitou součástí zemědělského podnikání. Košárování tu nahrazovalo nedostatky zintenzivňovaného zemědělství, které nedovedlo ještě produkovat dostatek hnoje pro střídavý osev a dostatek pícnin pro dobytek. Vzrůst významu košárování souvisel tedy s tou etapou zemědělského vývoje, kdy zemědělství přecházelo poznenáhlu od extenzivního k intenzivnímu, ovšem stále se užívalo mnohých tradičních technik, z nichž košárování mělo v tomto období snad větší význam než v době minulé. Zemědělství a salašnické pastevectví nestály nesmiřitelně proti sobě jako dříve (vzpomeňme jen sporů o půdu, ležící mezi zemědělskou a pasteveckou oblastí), ale harmonicky se doplňovaly. Obzvláště závislé na vyhnojování košárováním bylo horské zemědělství, pronikající po celé 19. století do poloh stále vyšších, mnohdy do bezprostřední blízkosti horských salašů.

Podobně jako v celých Karpatech rozeznáváme i na moravskoslovenském pomezí košárování pastvinné, luční, polní a kombinované. Souhrnně můžeme říci, že v hornatější severní části popisované oblasti nacházíme především košárování pastvinné, v jižní části košárování polní a luční; ve všech krajích oblastí jsou však zastoupeny všechny typy košárování. Na horských salaších se většinou setkáváme s nekombinovaným typem košárování — s košárováním pastvinným, na níže položených salaších (jižní Valašsko, Trenčansko, Kysucko) s kombinovaným typem košárování — s košárováním polním, lučním a někdy i pastvinným.

K pastvinnému košárování vyhledají se kvalitnější pastviny v blízkosti koliby. Stojí-li koliba uprostřed rozsáhlejší pastviny, rozdělí se plocha na tři až šest dílů, které se rok po roku postupně košarují. Postup košárování je závislý na tvaru pastviny: nejčastěji se však košár posouvá v pásech kolmo ke spádu pastviny. Na jednom místě stojí košár podle potřeby jeden až tři dny. Při přenášení zůstane jedna stěna na místě, ostatní se i s příčnou stěnou přesunou. Na vykošárovaném díle pastviny pak roste po dvě léta poměrně dobrá tráva, kterou pastevci kosí, suší a ukládají na zimu pro více a pro ostatní dobytek.

V Radhošských Beskydech se při pastvinném košárování zachovala až do první světové války zajímavá forma obilnářství — »setí do košára«. K tomu účelu se vybrala na košárované pastvině rovná plánina (»rověnka«), zvlněná »bravenčáky«, t. j. opuštěnými mraveništi, vysokými až 50 cm. »Bravenčáky« se rozkopaly a rozhrabaly a místo se osevalo »křibiců«, t. j. dvouletou obilninou, odrůdou žita. Pak se na oseté místo přestěhoval na den a noc košár. Někdy se obilí selo na rozhrabané »bravenčáky« až po postavení košáru. Kopyta ovčí zatlačila zrno do zkyprě-

Ovčí chlév na Radhošti — Foto Štika 1957

né a vyhnojované půdy. Tak se postupně osela větší plocha vybrané pastviny. »Setí do košáru« se provádělo v kteroukoliv dobu letní pastevní sezóny, nejvhodnějším měsícem setby byl však srpen. Do konce podzimu »křibica« vyrostla tak, že bylo nebezpečí vymrznutí; proto se na ozim pouštěly ovce, které »křibicu« opásly. — Podobně se využívalo košárování na malých poličkách u salašů, která patřila obvykle bačovi. Po osetém pozemku se přesunoval po několik dní košár; ovce půdu vyhnojily a zrní zatlačily do půdy.

Mnohem větší význam pro zemědělství mělo košárování na jižním Valašsku, Trenčansku a též na Kysucích. Mnozí hospodáři tu »drželi salaš« především pro ovčí hnůj, zatím co výroba mléčných produktů tu stále více tratila na významu. Většina salašů ležela v blízkosti vesnice, v místech, odkud byly pole a louky vesničanů dostupné. Košárovala se »úlehla«³⁹ před zoráním, strnisko, dříve někdy i úhor po podmítnutí, louka po senoseči a též blízké pastviny.⁴⁰ Dobře vykošárovaný díl pastviny se na podzim zoral, na jaře pak osil ovsem.

Stejně významné bylo využití hnoje z ovčích chlévů, které byly od poloviny 19. století na většině salašů. Na salaších při pasekářské usedlosti chlévy často nahradily i košáry. Po celou dobu pastevní sezóny se hnůj z chlévů nevyvážel; jednou nebo dvakrát týdně se podestýlalo suchým listím, uloženým v samostatné prkenné boudě, pod stromy nebo na »pja-tru« ovčího chléva. Do podzimního vyvážení nahromadila se v chlévě až metrová vrstva dobře uleželého a promíšeného hnoje. Ovčí hnůj se na podzim obvykle »zaoral pod rež«, méně často pod řepu nebo pod brambory. Jeho užití se řídilo některými pravidly: nevyhnojovaly se jím všechny druhy půd, nesmělo se ho zaorat mnoho, neboť obilí pak příliš narostlo a při dešti polehlo, a konečně se ovčí hnůj nesměl nechat na poli po delší dobu nezaoran, neboť pro svou palčivost (vysoké procento NH₃) brzy »shoří«. Proto se ovčí hnůj na poli někdy mísil s méně palčivým hnojem kravským (v poměru 1:2).

³⁹ »Úlehla« — část pozemku, který se na několik let zalučuje.

⁴⁰ Stejně se využívalo košárování na Balkáně — viz Ch. Wakarelski: Die bulgarischen wandernden Hirtenhütten. Acta ethnographica, V, Budapest 1956, str. 16.

Všestranné využití košárování v zemědělství na moravskoslezském pomezí bylo umožněno a podporováno změnou v společenském postavení vesnického obyvatelstva po r. 1848. Dřívější závislost způsobu hospodaření na feudálních předpisech a požadavcích byla vystřídána jistou volností podnikání, která vesničany nezůstala nevyužita. Rozhodovali o umístění salaše, které se nyní často zakládaly v blízkosti polností, zakládali nová pole a louky na vzdálených místech, kde vyhnojování košárováním bylo mnohdy jedinou možností.

Význam košárování se projevil i v organizaci celého salašnického podnikání. Košárování, o které měla zájem většina zemědělců, se stalo předmětem spekulace salašnických podnikatelů. Nemohu zde podrobně řešit otázku organizace košárování, poněvadž tato otázka úzce souvisí s organizací celého salašnického podnikání. Omezím se jen na ukázky, které potvrzují důležitost košárování v zemědělství a salašnictví po polovině 19. století.

S jednoduchou formou práva na košárování se setkáváme na salaších, patřících správci salaše — bačovi. Ten košáruje předně na svých pozemcích; na cizích polích a lukách košáruje za peněžitou úhradu anebo za právo pastvy na pastvinách majitele polí a luk, na nichž má bača košarovat.⁴¹ O místě a způsobu košárování rozhoduje bača, který obvykle též košár sám se svým valachem představuje. Za sezónu se tak vyhnojí 0,5—2,5 ha pozemků.

Složitější situace nastává tam, kde si bača salaš najímá u jednoho nebo u několika majitelů. V takovém případě si majitel pastvy obvykle vyhrazuje právo na podíl na košárování nebo na díl hnoje z ovčího chléva; jindy se hnoje využívá k společnému výtěžku majitele a bači. Tak na př. v Senince se vyvezl hnůj z ovčího chléva na pole sedláka — majitele pastvin, na kterých stála salaš. Sedlák za pomoci bačovy rodiny jen zasil žito, bačová rodina se pak musila starat o vše ostatní: sežít srpy úrodu, odnést snopy do svého příbytku, vymlátit. Sedlák pak přijel a přijal polovinu vymláčeného obilí.

S nejsložitějším způsobem rozdělení práva na košárování se setkáváme u salašnických spolků, sdružujících skupinu zemědělců ve vesnici. Majetkový základ jednotlivých spolků byl velmi nejednotný: některé spolky měly pastviny spolkové, jiné, zvláště spolky při »stániskách«, vlastnily kromě pastvin i polnosti, jiné pásly na soukromých pastvinách jednotlivých členů spolku. Stejně jako majetková držba spolku, bylo nejednotné i právo na košárování. »Stá-

nisko« »Na Rakošově« v Karolince bylo společným majetkem čtyř podílníků. Na vykošarované pastvině se kosila po dva roky tráva, kterou si podílníci rozdělili podle počtu kopek sena na čtyři díly. Část vykošarované pastviny zorali a zasel tam ječmen, druhý rok oves. Snopy před svážením rozdělili. Na »stánisku« stály čtyři chlévy, kam se ovce zavíraly na noc. Večer se stádo rozdělilo na dvě části a zavřelo do dvou chlévů, druhý večer do dalších dvou chlévů. Na podzim jednotliví podílníci hnůj ze svého chléva vyvezli na svá pole v blízkosti »stániska«. — Na Hovězí, kde se salaš rozkládala na pastvinách čtyř podílníků — »míšaníků«, košarovalo se vždy jednomu »míšaníkovi« vždy celý rok.⁴² Na jiných spolkových salaších se pastviny, louky a pole košarovaly během roku všem »míšaníkům« (»terigalo sa z pola na pole«). V Ošadnici u Čadce vlastní členové salašnického spolku různé velké podíly ze společného pastviska. Podle výše těchto podílů vyměří se jim počet dnů, kdy mohou košarovat na svých lukách a polích, ležících v jednom pásu půdy pod pastvinami. V určené dny je podílník povinen přenést si košár na své pozemky, někdy i dva kilometry vzdálené, každé ráno přesunout košár a denně nasbírat dostatek dřeva na vatra. Plán a způsob rozdělování práva na košárování schvaluje shromáždění členů spolku, na provádění dohlíží představený spolku — salašník. V těšínských Beskydách rozhodovalo se o právu »míšaníků« na košárování podle počtu jejich ovcí ve stádu (na př. na pět chovaných ovcí právo na jednu »nocku« — na jednu noc košarování). Do konce července (do sv. Jakuba — 25. VII.) košarovaly se tu spolkově vysokohorské pastviny, poté se košáry stěhovaly po loukách jednotlivých »míšaníků«.^{43a}

Po první světové válce přešlo zemědělství k intenzivnímu způsobu výroby. Užívalo se modernějších pěstitelských technik a rozšířilo se vyhnojování umělými hnojivými, od ustájených krav bylo dostatek hnoje. V tu dobu upadá význam košarování, zvláště košarování lučního a polního. Dolinných salašů ubývá, jen v některých vesnicích (Horní Vsacko, východní část Valašskokloboucka, severozápadní část Trenčanska) se udržuje větší počet ovcí, chovaných pro hnůj při hospodářství a vyháněných každodenně na blízké pastviny.⁴³

III.

Vliv košarování na vývoj salašnických hospodářských staveb

Z předešlého výkladu již vysvitlo, že košarování zásadně ovlivňovalo způsob ustájení. V závěrečné části této studie se proto pokusím podat vývoj salašnických hospodářských staveb především na základě podaného popisu vývoje košarování.

Do poloviny 19. století se ovce zavíraly přes celou letní sezónu do nepřenositelného kruhového košáru. Jeho konstrukce odpovídala odlišným poměrům salašnictví v této době. Košár chránil ovce před dravou zvěří, v prvních dvou stoletích existence valašské kolonizace na moravskoslovenském pomezí ochraňoval snad

⁴¹ Na Valašskokloboucku se platilo za den a noc košarování před první světovou válkou 1 zlatý. (Viz F. Fojtík: Salašování na Brumovsku. Naše Valašsko, XIII, 1950, str. 166.) V Beskydách živěckých se platila v téže době »od nocy 1 koruně«. (Viz L. Sawicki: Szalaśnictwo w Górach Żywieckich. — Materjały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, XIV., 1919, str. 191.)

⁴² Viz F. Bartoš: Moravské Valašsko, kraj a lid. Osvěta, X, 1880, str. 380.

^{43a} L. Sawicki: Szalaśnictwo na Śląsku Cieszyńskim. — Materjały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, XIV., 1919, str. 162.

⁴³ Srov. W. Kubjowicz: Typy pastierskeho života na Slovensku, str. 103—104.

těž pasteve;⁴⁴ stěna košáru tvořila pevnou zástěnu chránící ovce před větrem a částečně i před deštěm. Ustájení ovcí v nezastřešených ohradách bylo umožněno velkou otužilostí tehdy chovaných ovcí — horských hrubovlných »valašek«. Není ovšem vyloučeno, že ovce byly alespoň poněkud chráněny před deštěm větvemi, tvořícími primitivní nadstřeší, připevněné ke stěně košáru, jak se toho užívalo koncem minulého století v Senince u Vsetína. Možná také, že se košár stavěl na mýtině, obklopené vzrostlými jedlemi, jejichž větve nadkryvaly větší část košáru, jak na to vzpomínají starší pamětníci z Rusavy. Poněvadž se na horských salaších až do 19. století nekošárovalo, užívalo se stálých nepřenositelných košárů, o čemž svědčí zprávy již zmíněných autorů.⁴⁵ Košár nebyl sestaven z jednotlivých dílů, které by se daly přenést. Propletením kůlů, zatlučených do země se vytvořila pevná nepřenositelná ohrada. Když se po několika týdnech či měsících salaš stěhovala na nové pastviny, košár se nepřemísťoval, ale na novém místě se znovu vystavěl.

Pronikavá změna v salašnickém ustajování se udála v 19. století, zvláště v údobí po polovině století. V postupně zintenzivňovaném zemědělství měla velký význam zvláštní zemědělská technika — košárování, jímž se vyhnojovaly louky, pastviny i pole. Tomuto novému čkolu se přizpůsobily konstrukce i půdorys košáru. Hůlky se již nezatloukaly v kruhu do země, ale zabezpečovaly se do otvorů vyvrtných v 2—3 m dlouhém ráhne a hustě se oplétaly. Takto sestavené plůtky — »lésky« — se spojily a vytvořily prostornou obdélníkovou ohradu — přenosný košár. Tohoto typu se obecně užívalo ještě koncem minulého století a ojediněle i dodnes na Valašskokloboucku a Trenčansku.

V severní části popisované oblasti — na severním Valašsku, Lašsku, Těšínsku a na Kysucách — se začalo užívat odlišné konstrukce dílů přenosného košáru. Díl košáru, zvaný »branka« nebo »krzaslo«, byl sestaven ze tří nad sebou horizontálně ležících žerdí, zapuštěných do krajních sloupců. Žerdě těchto »branek« byly vertikálně propleteny štipami nebo větvemi.

Košár postavený z propletaných dílů chránil částečně i nyní ovce před nepohodou; jeho nevýhodou bylo však pracné vyplétání »branek« a nenasnadné přemísťování při každodenním přenášení košáru, neboť vyplétané díly byly dost těžké. Proto alespoň příčná stěna, která nechránila před nepohodou, se nevyplétala; v jižní části naší oblasti nebyly u příčné stěny hůlky (»podusky«) opléteny, ale jen zabezpečeny dole a navíc i nahoře do dvou ráhen, v severní části oblasti ubylo vertikální vyplétání štipami nebo větvemi.

Tohoto způsobu konstrukce košáru se začalo koncem minulého století užívat i u ostatních stěn košáru. Zatím co se jihovalašského neopleteného typu užívalo jen ojediněle (Mirošov), prostý neopletený žerďový košár se rozšířil po celé oblasti.⁴⁶ Tento způsob hrazení již nijak nechránil ovce před nepohodou; ochrany před dravou zvěří nebylo již třeba.

Přechod k užívání neopletené konstrukce košáru souvisel s budováním ovčích chlévů, kterých se od poloviny 19. století užívalo stále víc a víc. Ovce se do

nich zavíraly za chladných nocí nebo při deštivém či větrném počasí.⁴⁷ Kromě užívání neopletených konstrukcí košáru, které již nechránily ovce před nepohodou, souviselo budování ovčích chlévů též se zaváděním nových ovčích plemen, která již nebyla tak otužilá jako domácí »valašské« ovce.⁴⁸

Pletených košárů se užívalo děle na Valašskokloboucku, kde košárování mělo zvlášť velký význam. Košárovaly se pole a louky, vzdálené mnohdy od střediska salaše — koliby — tak, že by bylo obtížno ovce při nepříznivém počasí přihánět do chléva u koliby. Pastevci se tu též snažili košarovat co nejčastěji. V našem století, kdy i na Valašskokloboucku se rozšířily košáry s neopletenou žerďovou konstrukcí, užívalo se u jednoho košáru často i dvou typů konstrukce; pletené »košínové« díly (»lésky«) se postavily na návětrnou stranu košáru.

Ovčí chlévy na salaších nevznikaly napodobením chlévů pro jiný dobytek. Při jejich stavbě se vyšlo z půdorysu konstrukce a členění prostoru košáru. Souvislost košáru se vznikem ovčích chlévů je průkazná zvláště u ovčích chlévů na Valašskokloboucku. Stěny tohoto chléva tvoří košár, sestavený z pletených »lések«, na které se položí lehké krovky a krytina. Uvnitř byl chlév stejně jako košár přehrazen příčnou stěnou. Druhý typ ovčích chlévů, »pajta«, souvisí s žerďovým typem košáru. Liší se od něho jen jednostránovým nadkrytím, postaveným na třech řadách sloupů.⁴⁹ K třetí řadě sloupů jsou připevněny žerdě, tvořící příčnou stěnu, jež umožňuje vydojit ovce přímo v »pajtě«. — V našem století se nejvíce rozšířil prostorný široký chlév s nízkým srubem a dvojspádovou střechou.

Získané poznatky můžeme shrnout do několika bodů:

1. Různé formy salašnického ustajování dobytka nejsou jen záležitostí teritoriální, ale především vývojovou. V popisované oblasti se způsob salašnického ustajování během vývoje salašnictví změnil dosti podstatně.

2. Do poloviny 19. století byly ovce přes celou pastevní sezónu ustájeny v nepřenositelných kruhových ohradách — košárech. Po polovině 19. století se s ne-

⁴⁴ Z historických pramenů se dovídáme o četných přepadech salaší, o přestřelkách na salaši, kde se schovávali zbojníci a pod. Koliba stávala uprostřed pevně kruhové ohrady — košáru. (Srov. na př. K. Kobliha: Salašnictví na Vsacku. Sborník výstavy salašnictví v Novém Hrozenkově. Vsetín 1936, str. 30; M. Radlinský: Bitva zděchovských. Selský archiv, I, 1902, str. 141.)

⁴⁵ Viz str. 66.

⁴⁶ Tento typ konstrukce košárů je dnes nejužívanější v celých Karpatech.

⁴⁷ Na salaši »Podžiar« v Těrchově je nadkrytí pro ovce, t. zv. »opieraniec«, vestavěno přímo do žerďového nepřenositelného košáru.

⁴⁸ Nová plemena ovcí (na př. španělské merino, ovce východořížská a j.) zaváděná v českých zemích koncem 18. a začátkem 19. století, rozšířila se v popisované oblasti až po polovině 19. století.

⁴⁹ S podobnými chlévy se setkáváme i jinde v Karpatech. — Srov. Z. Hohub—Paciewiczowa; Osadnictwo pasterskie, str. 54—55; L. Węgrziniowicz; Szalasy w łimanowskim Beskidzie Wyspowym. Prace i Materiały Etnograficzne, X, 1952, str. 24.

přenosnými kruhovými košáry setkáváme jen ojediněle. Místo nich se užívá přenosných košárů obdélníkového půdorysu, sestavených z krátkých plůtků. Od poloviny 19. století se začíná užívat ovčích chlévů.

3. Změna konstrukce a půdorysu košáru byla vyvolána především rozvojem košárování, které mělo v popisované oblasti po polovině 19. století veliký význam; vyhnojováním polí a luk košárováním se vyrovnávaly nedostatky zintesivňovaného zemědělství.

4. Naše studie přispěla k odlišení jednotlivých salašnických oblastí. Podle uvedeného materiálu je možno celou oblast bez ohledu na politické hranice rozdělit na dvě části: na část severní (horskou) — severní Valašsko, Lašsko, Těšínsko a Kysucko — a na část jižní (kopcovitou) — jižní Valašsko a Trenčansko.

5. Z popisu vývoje salašnického ustájování vyplývá, že jednotlivé způsoby konstrukce košáru a chléva spolu souvisí, že tvoří vlastní vývojovou řadu.

6. Využití košárování v zemědělství bylo v některých krajích popisované oblasti tak významné, že způsobilo vytvoření specifického horského zemědělství.

Chlév pro letní výpas hovězího dobytka na horách. Poteč u Valašských Klobouk — Foto Štika 1956

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Studie befasst sich mit der Frage der almenwirtschaftlichen Einstellung des Viehes und der besonderen Düngungstechnik, welche mit dieser Einstellungsart verbunden ist (das sogen. »košárování«), an der mährisch-slowakischen Grenze. Das behandelte Gebiet stellt den westlichsten Ausläufer der walachischen Hirtenkolonisation dar. — Bis in die Hälfte XIX. Jahrhunderts wurden hier die Schafe in festen kreisförmigen unübertragbaren Umzäunungen (das sogen. »košár«), seit der Hälfte des XIX. Jahrhunderts in übertragbaren Umzäunungen vom rechteckigen Grundriss eingestallt. Diese Formabänderung wurde durch die Verbreitung einer besonderen Düngungstechnik verursacht. Die Umzäunungen wurden tagtäglich übertragen und so wurden die Wiesen, Weiden und Felder nacheinander gedüngt. Ähnliche Formen von Schafsstallungen und dieselbe Düngungstechnik ist im ganzen Karpathenland und auf dem Balkan weit verbreitet.